

Anmeldelser

Aspects of female existence. Proceedings from the St. Gertrud symposium »Women in the middle Ages«. Copenhagen, september 1978. Edited by Birte Carlé, Nanna Damsholt, Karen Glente and Eva Trein Nielsen. Copenhagen, Gyldendal, 1980.

I september 1978, hölls i Köpenhamn ett symposium om medeltida kvinnohistoria (»Women in the Middle Ages«), sammankallat på initiativ av kvinnliga forskare, vilka känt sig otillfredsställda med traditionell och mansdominerad forskning på området. De föredrag, som hölls på symposiet, är nu utgivna under titeln »Aspects of female existence«¹. Bidragen i denna rapport är mycket olikartade och avspeglar därigenom symposiet, vilket kan beskrivas som et möte mellan europeisk och nordisk kvinnohistorisk forskning och mellan historie- litteratur- och religionsvetenskap. Som en röd tråd genom boken finner man emellertid en gemensam strävan att anlägga en kvinnlig synvinkel på historien, vilket också var symposiets övergripande målsättning.

Vad innebär då en kvinnlig synvinkel? – Svaret härpå försöker *Blanca Maria Rudhart* ge i bokens allra första bidrag. I sitt försök att definiera feministisk historieforskning beskriver Rudhart abstrakt tänkande såsom specifikt manligt, kritiserar dess dominans och anbefaller ett kvinnligt sätt att tänka, kännetecknat av verklighetsförankring, sensualitet och konkretion. Hennes egen framställning är emellertid synnerligen abstrakt och i total avsaknad av de kvinnliga kvaliteter hon efterlyser. Därigenom blir hon ironiskt nog ett slående exempel på vad hun själv skriver om »Internationalisering« som ett tillstånd, där individer (läs: kvinnor) anammat främmande (läs: manliga) tänkesätt och metoder till den grad att de upplevs såsom naturliga och självklara.

Viktigt är dock hennes framhållande av litteraturens värde för kvinnohistorieforskningen, och hon uppmanar till analys av framför allt *dikter* och deras bildspråk för ökad kunskap om såväl omedvetna som medvetna idéer och föreställningar under en given tid. Dikten, hävdar Rudhart, bevarar i sig ett levande sammanhang, som den kan förmedla till oss tack vare sina bilder, symboler och metaforer, vilka vädjar till alla våra sinnen. Hon skriver: »Historical research should to a greater extent make use of literature's capacity to enfold the pre-logical sensations which are as important factors in human existence as logical conclusions«².

Varken teoretiskt eller praktiskt lyckas dock Rudhart klargöra vad den kvinnliga synvinkeln innebär; därtill är hennes framställning alltför ostrukturerad och dunkel, där den inte rentav är motsägelsesfull. Desto mer givande och upplysande är de övriga bidragen, vilka vart och ett på sitt sätt verkligen illustrerar, vad den kvinnliga synvinkeln på historia innebär i praktiken.

Verkligt konkreta exempel på hur *bilden* kan användas som historisk källa ger oss *Joan Morris*. Här är det dock ej litterära bilder det handlar om utan ikonografi. Morris hävdar,

¹ Rapporten avslutas med en intressant artikel av *Merete Gerlach Nielsen*, som presenterar den danska kvinnorörelsen efter 1970. Detta bidrag har dock lämnats utanför denna recension.

² »Aspects of female existence«, s. 24.

att bildmaterial är svårare att förfälska, och, där så har skett, lättare att rekonstruera. Med flera exempel från tidig kyrkokonst försöker Morris visa, hur figurer, som ursprungligen föreställt kvinnor, har ändrats, så att de i stället kan uppfattas som män. – Kan de ursprungliga bilderna tolkas som vittnesbörd om att kvinnor haft en mer framskjuten ställning i den äldsta kyrkan än bevarade skriftliga källor låter oss ana? Själva utplåningsförsöken – d.v.s. där sådana säkert kan fastställas – kan tyda på att det är så en senare tid har tolkat dem eller befarat att de skulle kunna tolkas. Morris' exempel måste förses med flera frågetecken, men hennes bidrag visar, att en fortsatt och fördjupad forskning på detta område kan öka vår kunskap om kvinnosynen både under den tid konstverken skapades och under den tid från vilken de eventuella förvanskningarna härrör.

Om synen på kvinnor i 1100-talets Danmark skriver *Nanna Damsholt*. Ytterst söker hon kunskap om de ideologiska ramar, som kringgärdade kvinnornas verklighet. Hennes källor är rent litterära; hon visar, hur kvinnorna framställs i annaler och krönikeverk och försöker besvara frågorna varför de framställs så och vilken effekt detta haft. Genom jämförande analyser vill hon visa, hur kvinnskildringarna underordnats författarnas olika syften. En svaghet i Damsholts undersökning är dock, att de respektive verkens syften används som utgångspunkt för analysen och är helt avgörande för hennes tolkningar. Metoden är riskfylld; de syften Damsholt fastslår såsom givna är varken odiskutabla eller uttömmande. Rimligen bör analysen kasta ljus över verkets syften och inte som här tvärtom.³ Efter avslutad undersökning slår Damsholt fast, att den danska litteraturen avspeglar, hur det kristna kvinnoidealet (den passiva och undergivna hustrun, änkan eller jungfrun) alltmera kommit att ersätta det hedniska – starka – kvinnoidealet. Förklaringen härtill vill hon söka i det faktum att både kyrka och kungamakt mot 1100-talets slut blivit såpass fast etablerade, att kvinnors självständiga och aktiva insatser ej längre behövdes.

Om tider, när kyrkan i sin kamp mot hedendomen verkligen behövde även kvinnors insatser berättar många *legender*. Med undantag av sin kyskhets företeer de heliga jungfrurna inte många likheter med det kvinnoideal kyrkan senare kom att predika; de är varken passiva eller undergivna utan trotsar modigt olika representanter för det hedniska samhället, familj och överhet. Just dessa kvinnors kyskhets, dess innebörd och betydelse är föremål för en intressant tolkning i *Birte Carlé's* undersökning av några äldre *legender*. I sin analys kommer Carlé till flera intressanta resultat: huvudtemat i berättelserna visar sig vara den konflikt, som utlöses, när de giftasvuxna flickorna vägrar ge efter för friarnas sexuella krav. Enligt Carlé är denna sexuella konflikt ursprungligen av *social* och inte religiös karaktär; kvinnorna vägrar alltså att underkasta sig samhällets regler. Varför har då kristna *legender* detta huvudtema? Carlé svarar: för det första tjänar *legenderna* som ett slags pornografi. Eftersom det ju gäller kvinnans sexuella integritet, får författarna härigenom tillfälle att utförligt beskriva våldtäkter och andra scener, där kvinnan förödmjukas sexuellt. (Här bör anmärkas, att före Carlé redan Hjalmar Crohns riktat uppmärksamheten på de pornografiska värdena i den kyrkliga uppbyggelselitteraturen över huvudtaget).⁴ För det andra har själva beskrivandet av kvinnans försvar av sin kyskhets en funktion: kyskhetsen är i sig de heliga kvinnornas styrka. Med paralleller från antikens Vesta-kult vill Carlé i deras kyskhets se en kvinnlig potential; deras avståndstagande från sexualitet var inte ett förnekande av kvinnokönet utan tvärtom ett sätt att hålla det vid makt: »These legends

³Min egen undersökning av kvinnskildringar i *Gesta Danorum* har t.ex. givit vid handen, att Saxo kan ha gått flera uppdragsgivares ärenden, varför frågan om verkets syften är mer komplicerad än som framgår av *Nanna Damsholts* framställning.

⁴ Se Hjalmar Crohns »Legenden och medeltidens latinska prediken och »exempla« i deras värdesättning av kvinnan«, Helsingfors 1915.

present us with a picture of women who used Christianity as a reinforcement of their strife for a society where female sexuality was not a matter of disgrace but a source on which to draw».⁵ Hittills presenterade författare har använt källmaterial, som huvudsakligen förmedlar en manlig syn på kvinnan. Hur såg då kvinnorna på sig själva och sin omvärld? Två av bidragen behandlar dylika vittnesbörd. *Ria Lemaire* undersöker de portugisiska »cantigas de amigo« och hävdar i motsättning till rådande uppfattning, att de är diktade av kvinnor. Även om det råder skilda meningar om genrens uppkomst, har forskningen varit enig i uppfattningen, att sångernas författare är manliga trubadurer, som lägger orden i kvinnornas mun. Mot detta åberopar Lemaire förnuftsskäl, analogiskäl och historiska skäl. Sångerna är skrivna i jag-form och beskriver kvinnors kärlek; Lemaire vill visa, att de förmedlar inte en primitiv utan en kvinnlig syn på livet. Denna lyrik har sina rötter i Galicien, där enligt arkeologiska och etnologiska forskningsresultat ett matrilineärt system med starka matriarkaliska inslag en gång rått. I kyrkliga texter från medeltiden fördöms gång på gång dessa kärlekssånger, vilka entydigt tillskrivs kvinnorna – ej männen. För ökad kunskap om genrens uppkomst rekommenderar Lemaire jämförelser med andra samtida kulturer, analogiresonemang utifrån existerande jordbrukssamhällen och tvärvetenskaplig forskning.

Liliane Dulac presenterar en kvinnlig författare från medeltidens slut: Christine de Pisan. Dulac analyserar dikten *Le Ditié de Jeanne d'Arc*, vilken skrevs i juli 1429, medan man ännu hyste stora förhoppningar på Jeanne d'Arc och Frankrikes framtid. Dulac understryker, att dikten i sig är ett vittnesbörd om författarinnans vilja att med sina ord aktivt ingripa i det historiska händelseförloppet.

Thelma Jexlev framhåller i sitt bidrag, att forskningen hittills mest ägnats litteraturens kvinnosyn och försummat att studera kvinnors verklighet, hur deras aktivitet begränsades – och hur de faktiskt använt de handlingsmöjligheter, som stod till buds. Genom exempel, som visar kvinnor i vanliga vardagssituationer, hoppas Jexlev kunna ge diskussionen ett fastare verklighetsunderlag som korrektiv till den polariserade bild litteraturen ger oss av medeltidens kvinna som antingen Eva eller Maria. Jexlev använder diplommaterial, vilket visar oss kvinnor som givare och mottagare av egendom. För kvinnohistorien är testamentena särskilt betydelsefulla, även om det danska materialet inte är tillräckligt stort för att ligga till grund för någon statistisk värdering. Jexlev menar dock, att fallstudier från olika delar av Europa *tillsammans* kan möjliggöra generaliseringar. En detaljerad och komparativ forskning på detta område kan enligt Jexlev komma att ändra vår uppfattning om det medeltida samhället som uteslutande manligt.

Med liknande källmaterial (i synnerhet gille- och skråförordningar) arbetar *Eva Trein Nielsen*, som undersöker kvinnors rättsliga och förvärvsrättsliga ställning i danska medeltida städer. Hun hävdar, att kvinnors samhällsinflytande i vissa avseenden minskade i samband med städernas uppkomst. Det var inte omöjligt för kvinnor att bedriva handel och hantverk, men de missgynnades i förhållande till manliga kolleger. Lagarna gav kvinnor en säkrare egendomsrätt till *jord* än till lösöre. Visserligen upptogs kvinnor efterhand i gillen och skrån, men författaren förmodar, att detta skedde vid en tidpunkt, då gilleorganisationen höll på att förlora sin ursprungliga betydelse. Med exempel från *polskt* område vill *Maria Dembinska* visa, hur stark kvinnornas ställning var i ett agrart samhälle med förhållandevis enkel ekonomisk struktur, och hur den försämrades i takt med handelns och städernas utveckling och organiserande. Enligt Dembinska grundade sig kvinnornas starka ställning på två viktiga funktioner: dels innehade de en nyckelroll som familjeförsörjare och producenter av varor med avsättning utanför familjekretsen, dels fyllde de viktiga

⁵ »Aspects of female existence«, s. 86.

funktioner som läkekunniga och insatta i naturens och magins mysterier. När deras ekonomiska betydelse minskade, återstod magin som deras speciella verksamhetsfält. Vi bör enligt Dembinska inte underskatta den roll kvinnor spelat på magins område; kanske har den varit en verksam motvikt mot den manliga dominansen som den möter i tidens lagar.

Rapporten från Köpenhamn visar, att en kvinnlig synvinkel på historien kan vara mycket fruktbar, men även riskabel. Till att börja med illustreras, hur nya frågeställningar kan leda till ny kunskap; när vi frågar om kvinnors villkor under äldre tider, får vi kunskap, som dels fyller ett stort tomrum i vårt historiska vetande, dels kompletterar och nyanserar den bild vi redan skaffat oss av historiska personer, händelseförlopp etc. Viktigt är vidare, att en ny infallsvinkel ger ny belysning åt gamla problem och kan hjälpa till att fokusera hittills oupptäckta eller otillräckligt beaktade drag i det historiska källmaterialet. Dessutom ser vi, hur dessa nya frågeställningar drar in *nytt* källmaterial, och hur materialet i sig självt ofta framtvingar en forskning, som går över traditionella ämnesgränser; tvärvetenskapligt samarbete framstår som inte bara önskvärt utan helt nödvändigt.

Men även om den kvinnliga synvinkeln kan befria oss från manliga fördomar, som stått hindrande i vägen bl.a. för förståelsen av vissa källor, är det samtidigt fara värt, att den i sin tur leder till nya låsningar, och man märker ibland riskerna med en alltför ensidigt feministisk »approach«. När t.ex. Damsholt talar om de makthavandes »officiella attityd« till kvinnor och förutsätter, att denna avspeglas i tidens olika historieverk och uttryckes i kungliga påbud och förordningar, då måste den kvinnliga synvinkeln anses ha förvridit perspektivet och förenklat problemen. Och problemen är många, när det gäller litterära källor. Vilka slutsatser om kvinnors sociala verklighet skall vi egentligen våga dra utifrån litteraturen? Kan vi över huvud taget vara säkra på att den kvinnosyn vi idag analyserar oss fram till i et äldre litterärt verk verkligen en gång varit dess författares avsikt att förmedla? Eftersom kvinnogestalter liksom mangelgestalter är underordnade så många olika syften, torde vi knappast kunna förutsätta, att en viss attityd till kvinnor alltid varit en avgörande faktor vid framställningens utformning. Och även om så varit, vad garanterar att denna kvinnosyn motsvarat de makthavandes?⁶

Flera kvinnoforskare ser i en feministisk synvinkel ett stridsmedel med vilket den manliga forskningen skall bekämpas, men vi är många, som är skeptiska mot en sådan användning av historievetenskapen. Med undantag av Rudhart utmärker inte heller denna militanta hållning bokens författare. Dess kanske allra största förtjänst är de olika bidrag den ger till den i Norden så länge eftersatta »mentalitetsforskningen«.

Försöken att behandla kvinnors *verklighet* visar i sin tur på behovet av utökad och fördjupad forskning på dessa områden; de lämnar flera viktiga frågor obesvarade och ibland tyvärr även odiskuterade, t.ex. hur representativt är det material Jexlev arbetar med? Vad vet vi om de vikingatida kvinnor Trein Nielsen jämför med? Hur långtgående slutsatser kan man egentligen dra utifrån de (2) källor Dembinska använder: ett krönikeverk och ett botgöringsritual?

Som allmänt slutomdöme kan sägas, att rapporten täcker en imponerande mångfald forskningsområden och ger många stimulerande impulser; inte minst skulle man vilja veta mer om vilka möjligheter det finns att överföra socialantropologins och etnologins metoder till studiet av medeltida kvinnohistoria. Anmärkas bör dock, att bidragens inbördes

⁶ Vad skall vi förstå med »de makthavande«? I 1100-talets Danmark kan vi inte sätta likhetstecken mellan »those in power« och kungamakten; såväl kyrkan som aristokrati hävdade också sina intressen. Beträffande de senares olika uppfattningar om kvinnans samtycke vid giftermål och kvinnlig arvsrätt, se B. Strand »Kvinnor och män i Gesta Danorum«, Göteborg 1980, s. 250, 252 o. 267.

ordning i boken verkar förbryllande, och det faktum att ingen av författarna skriver på sitt modersmål underlättar inte förståelsen. Vad som däremot effektivt underlättar en snabb orientering och överblick är *Karen Glentes* utmärkta och detaljerade innehållsöversikt (på både danska och engelska) i bokens början.

Birgit Sawyer

Danmarks middelalderlige Annaler udgivet ved Erik Kroman på grundlag af M. Cl. Gertz'. Marcus Lorenzens og Ellen Jørgensens udgaver af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie. København, 1980. 359 s. 135 kr. hæftet. 150 kr. indb.

Som slutsten på et langt livs og et langt otiums gerning i historisk forskning og editionsvirksomhed udsendte Erik Kroman i 1980 sin udgave af »Danmarks middelalderlige Annaler«. Bogen er i samme format og udstyr som Kildeskriftselskabets genudgivelse af »Scriptores Minores« og risikerer derfor ikke som sin forgænger, Ellen Jørgensens »Annales Danici« (1920), at blive glemt bort på hylden med »store formater«. Men Kromans værk er mere end en blot og bar erstatning for »Annales Danici«, idet den også medtager de dansksprogede årbøger, som man ellers har måttet hitte spredt i Lorenzens og Ellen Jørgensens nu forældede udgaver. Fordelen ved ikke at lade sproggrænser indsnævre forskningens synsfelt er blevet indlysende ved Anne K. G. Kristensens påvisning af, at den danske Årbog 1074-1255 er en oversættelse af et tabt, men vigtigt lundensisk annalværk.

Udgiven bringer 30 årbøger, hvoraf de 5 er dansksprogede. I »Annales Danici« skal man fra nu af kun opsøge Ellen Jørgensens uddrag af annalistiske notater fra Peder Olsens Collectanea, ligesom man vedblivende er henvist til »Scriptores Minores«, hvis man vil gøre sig bekendt med den længere og ældre version af Ældre Sjællandske Krønike. Helt udgivet er mig bekendt alene den middelalderlige Chronica Regum Dacie, som ligger begravet i Prag, men er et rent dansk arbejde, der bygger på Rydårbogen med fortsættelser frem til omkring 1500. (Det kongelige Bibliotek ejer en fotografisk gengivelse MS Phot 4, 8^{oo}, jfr. KLMN IX, sp. 31).

Foruden en generel indføring til hele den danske annalistik findes ved hver årbog en særskilt indledning, som gør rede for håndskriftforhold, tidligere tryk og eventuelle oversættelser, ligesom senmiddelalderens og renæssancehistorikernes anvendelse af den enkelte årbog omtales. Her må det givet betragtes som en fejl, at den førnævnte danske krønike i Prag end ikke nævnes blandt Rydårbogens benyttede. Ved oplysning om hvilke navne hver enkelt årbog har gået under, bliver der i nogen grad rådet bod på, at heller ikke Kroman har kunnet nære sig for at omdøbe flere annaler. Ved hver tekst angives hovedhåndskriftet og – løbende – dets foliering. At der bringes et stort og ofte nyt variantapparat, er en selvfølge. (Tekstfastsættelse og stemmaer, som ligger uden for nærværende anmelders kompetence, er dog blevet hæftigt anfægtet af Karsten Christensen i Fortid og Nutid 1981 og af Michael H. Gelting i Historie 1982. Begge beklager, at Kroman i sine udgivelsesprincipper har lagt sig for tæt opad Ellen Jørgensen i trangen til at harmonisere annalteksterne, samt at han har oversat Harald Ilsøes grundlæggende afhandling »Håndskriftet H 112 og de danske historikere« (HT 12. r. I)). Erik Kromans udgave fremstår således som en syntese af den del af forskningen i vor middelalderlige annalistik, der viderefører Ellen Jørgensens linie, med denne forsknings solide resultater og med dens begrænsning.

De sidste generationers danske annalforskning har især båret frugt, hvor annaler er